

KAROLINŠKA »EVROPA«?

Prispevek k zgodovini evropske ideje

TOMAŽ MASTNAK

Današnje »združevanje Evrope« je, poleg vsega drugega, tudi veliko ideološko podjetje. Del ideološkega posla, ki se odvija pred našimi očmi, pa ga pogosto ne vidimo, je obdelava zgodovine. Primerno obdelana zgodovina je namreč del tistega veziva, ki naj bi pomagalo sodobno »združeno Evropo« držati skupaj. Ena plat prikrajanja zgodovine političnemu projektu, ki se mu reče evropsko združevanje, je brisanje zgodovinskega spomina: ta projekt naj bi bil nekaj povsem novega.¹ Druga plat je ukoreninjanje »Evrope« čim dlje v preteklosti. Tisto, na kar smo navajeni spontano pomisliti, ko slišimo besedo Evropa, naj bi bilo malone večno, saj naj bi prihajalo k nam že iz predzgodovine.² Kar preskromno bi torej lahko bilo širiti prepričanje, da je naša »Evropa« zrasla iz antične Grčije, oziroma da je bila stara Grčija zibelka nekakšnega »evropskega duha«. Manj ambiciozen, nikakor pa ne nepomemben, med tovrstnimi ideološkimi konstrukti je tisti, ki postavlja za predhodnika današnje »združene Evrope« karolinško cesarstvo. Temu je posvečen ta prispevek.

V strokovni literaturi in političnih razpravah naletimo na mnenja, da je ne le obstajala »karolinška Evropa«, marveč tudi, da je bila ta domnevna »karolinška Evropa« nič manj kot »prva Evropa«. Karolingi naj bi bili utemeljitelji »Evrope«, družina, ki je skovala Evropo.³ Pod vodstvom Karla Velikega, pravijo, je bila »na Zahodu prižgana evropska ideja«.⁴ Združevanje Evrope v

¹ Cf. Tomaž Mastnak, *Evropa: med evolucijo in eutanazijo* (Ljubljana: Studia humanitatis, 1998), 14.

² Jacques Le Goff, urednikov predgovor k zbirki »Oblikovanje Evrope« (Oxford: Blackwell; Pariz: Seuil; München: Beck; Bari: Laterza; Barcelona: Crítica).

³ Cf. C. Delisle Burns, *The First Europe: A Study of the Establishment of Medieval Christendom, A. D. 400-800* (London: George Allen & Unwin, 1947); Pierre Riché, *The Carolingians: A Family Who Forged Europe*, prev. M. I. Allen (Univ. of Pennsylvania Press: Philadelphia, 1993).

⁴ Gerd Tellenbach, »Von der Tradition des fränkischen Reiches in der deutschen und französischen Geschichte des Hohen Mittelalters«, v *Der Vertrag von Verdun 843: Neun Aufsätze zur Begründung der europäischen Völker- und Staatenwelt*, ur. Th. Mayer (Leipzig: Koehler & Amelang, 1943), 181.

našem času spremljajo mnenja, da je bila politika Karla Velikega »koren ideje evropske skupnosti«.⁵ Njegova cesarska krona naj bi simbolizirala »evropsko enotnost«,⁶ njegovo okronanje za cesarja na božični dan leta 800 pa naj bi bilo »rojstni dan gospe 'Evrope'«.⁷ Koga bi presenetilo, da dedič svetega rimskega cesarstva in po lastnem prepričanju velik Evropejec vidi v karolinškem cesarstvu »združeno Evropo izpred tisoč let«? Karel Veliki je zanj »Evropejec v najresničnejšem pomenu besede«, čigar delovanje je imelo za cilj »ustvaritev Evrope«. Frankovski kralj in cesar se kaže kot »vzor« evropskega združevanja in kot lik, ki »integrira« »našo skupno zgodovino«.⁸ Evropska ekonomska skupnost – enotno evropsko tržišče, vzpostavljeno v 50. letih prejšnjega stoletja – se je v resnici bolj ali manj ujemala z ozemlji, ki so bila pod karolinško oblastjo, meje nekdanjega cesarstva pa so dejansko več kot enkrat določale evropsko geopolitiko, ne nazadnje v naših časih.

Priljubljenost karolinškega cesarstva kot predhodnika in obenem vzora današnjega »združevanja Evrope« je velika. Vendar niti mnenja, kakršna sem citiral, niti možno prepoznavanje obrisov karolinškega cesarstva v naši sodobni evropski povezovalni politiki ne dovoljujejo brez zadržkov sklepati na dejanski obstoj »evropske ideje« ali »združene Evrope« v zgodnjem srednjem veku. Takšna mnenja seveda vsaj nekaj povejo o dandanašnjem »združevanju Evrope«, o karolinškem cesarstvu pa kaj malo relevantnega. To cesarstvo je bilo predevropsko. Evropa, odkar se je oblikovala kot politična skupnost (torej kot entiteta, na katero mislimo, ko govorimo o »Evropi«), pa je pokarolinška. Ko je nastajala, se tisti, ki so jo oblikovali, niso sklicevali na Karolinge.⁹ Dejstvo pa je, da je beseda Evropa veliko starejša od politične skupnosti, ki jo poznamo pod tem imenom. In dejstvo je tudi, da so to besedo v času karolinškega cesarstva na latinskem zahodu uporabljali pogosteje, kot poprej (in tudi pogosteje, kot v nekaj stoletjih, ki so sledila zatonu zahodnega cesarstva). Še več, prav v karolinškem cesarstvu naj bi beseda Evropa prvič pridobila politične konotacije ali celo postala politični pojem. Takšno mnenje je prisotno zlasti v nemškem zgodovinopisju, odkar se je med obema tako imenovanima svetovnima vojnama začelo zanimati za »idejo Evrope«,¹⁰ vendar ni splošno

⁵ Günther Gehl in Mathilde Reichertz, »Vorwort«, v *Die Karolinger als Stammväter Europas*, ur. G. Gehl in M. Reichertz (Weimar: Rita Dadder, 1995), 9.

⁶ J. Fleckstein, cit. ibid.

⁷ Paul Koschaker, *Europa und das römische Recht* (München: Biederstein, 1947), 6.

⁸ Otto Habsburg, *Idee Europa: Angebot der Freiheit* (München in Dunaj: Herlod, 1976), 19-22.

⁹ Gl. Mastnak, *Evropa*, 3. pogl.

¹⁰ Cf. Marian Henryk Serejski, *Idea jedności karolińskiej: Studium nad genezą wspólnoty europejskiej w średnowieczu*, Rozprawy historyczne towarzystwa naukowego warszawskiego 12 (1937), fasc. 3, 89, 91; Edmund E. Stengel, »Kaisertitel und Suveränitätsidee: Studien zur

sprejeto. »Zavest o Evropi«, brez katere »Evropa« ne more delovati kot političen pojem, se je med zahodnimi ljudstvi pojavila šele, ko sta karolinško in tudi otonsko cesarstvo že dolgo bili preteklost.¹¹ V karolinškem obdobju »Evropa« še nikakor ni bila »običajen pojem«. ¹² »Na začetku naše zgodovine,« je na simpoziju, posvečenem preizpraševanju enačbe med »rojstvom Evrope« in karolinško Evropo, argumentiral ugleden nemški medievalist, »stoji [...] 'zahodno' cesarstvo, ne pa 'evropsko', četudi so Karla Velikega v njegovem času opevali kot *Europae ... apex, pater Europae* ali *Europae veneranda pharus*«. Opozoril je, da ima v nemškem jeziku beseda »Evropa« značilen odtенок, ki »pri mnogih sproži zadržek pred tem, da bi jo uporabljali že za karolinški čas.«¹³

S prikazom uporabe besede Evropa v karolinškem obdobju želim pokazati, kako utemeljene ali neutemeljene so trditve, da je takrat beseda Evropa delovala kot politični pojem, ali da je kar obstajala »Evropa«.

1. Karolingi: od »kraljestva Evrope« do »ljudstev in plemen Evrope«

Uporaba besede Evropa za označevanje dežel pod karolinško vladavino je bila povezana z ozemeljsko širitvijo frankovskega kraljestva. Po zmagah nad Lombardi, Sasi, Frizijci, Bavarci, Vendi in Avari je oblast Karla Velikega segala od Francie, osrednjega frankovskega ozemlja, proti severu do Labe, na vzhod do Ogrske ter na jug do Istre in Dalmacije. V 60. letih 8. stol. naj bi se pojavila

Vorgeschichte des modernen Staatsbegriffs«, *Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters* 3 (1939), št. 1, 25; Franz Dölger, »Europas Gestaltung im Spiegel der fränkisch-byzantinischen Auseinandersetzung des 9. Jahrhunderts«, v *Der Vertrag von Verdun*, 203; Jürgen Fischer, *Oriens – Occidens – Europa: Begriff und Gedanke »Europa« in der späten Antike und im frühen Mittelalter* (Wiesbaden: Franz Steiner, 1957 [v nadaljevanju: Fischer]); Heinz Gollwitzer, *Europabild und Europagedanke: Beiträge zur deutschen Geistesgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts*, 2. izd (München: Beck, 1964), 27-28; Herfried Münkler, »Europa als politische Idee: Ideengeschichtliche Facetten des Europabegriffs und deren aktuelle Bedeutung«, *Leviathan* 19 (1991), št. 4, 530; Heinrich Fichtenau, *The Carolingian Empire*, prev. P. Munz (Toronto: Univ. of Toronto Press v sodelovanju z Medieval Academy of America, 1978), 64; Francis Oakley, *The Crucial Centuries: The Mediaeval Experience* (London: Terra Nova, 1979), 29.

¹¹ Raffaello Morghen, *Medioevo cristiano* (Bari: Laterza, 1987), 328 op. 5. Avtor postavlja vzhnik te »conscienza dell'Europa« v 12. stol. kot »klasično stoletje križarskih vojn« (ibid., 81), kar pa je tudi za kaki dve stoletji preuranjeno.

¹² Klaus Herbers, *Leo IV. und das Papsttum in der Mitte des 9. Jahrhunderts: Möglichkeiten und Grenzen päpstlicher Herrschaft in der späten Karolingerzeit*, Pápste und Papsttum 27 (Stuttgart: Anton Hiersemann, 1996), 307.

¹³ Horst Fuhrmann, »Das Papsttum und das kirchliche Leben im Frankreich«, v *Nascita dell'Europa ed Europa carolingia: un'equazione da verificare*, Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo 27 (Spoleto: Presso la sede del Centro, 1981), 419-20.

zamisel, da je »Evropa« beseda, s katero je mogoče zajeti vsa ta raznolika podložna ljudstva in dežele.¹⁴ *Življenje sv. Lamberta*, napisano v 8. stol., je že na majordoma Pipina II. gledalo kot na vladarja, ki je vladal »nad večino dežel in mest, ki ležijo v Evropi [*Eoruppe*]«.¹⁵ Kmalu po uspešnem vojaškem pohodu proti Lombardom je Cathwulf slavil Karla Velikega kot moža, ki ga je Bog povzdignil za vladarja »kraljestva Evrope«, *regnum Europae*.¹⁶ Toda kaj je bilo to »kraljestvo Evrope«?

Kot kralj po milosti božji je Karel Veliki vladal nad »vesoljno cerkvijo«, se pravi nad entiteto, ki je predstavljala najširšo družbeno skupnost vseh vernih, nad enotnim mističnim telesom, ki je obsegalo tako kleriške kot laiške družbene redove, tako cesarstvo kot vidno cerkev, časno in duhovno oblast.¹⁷ Ker je Karel Veliki tako vladal nad »kraljestvom svete cerkve«,¹⁸ je bilo njegovo »kraljestvo Evrope« izrazito versko obarvano. Zato je videti utemeljen sklep, da je bila »Evropa« pravzaprav »kraljestvo cerkve«, da je bilo telo, ki so ga imenovali Evropa, »politično telo, ki ga je kot cement vezala krščanska vera, kakor jo je razlagala rimska cerkev«, in da sta bili *Europa* in *ecclesia*, »Evropa« in cerkev, dejansko identični.¹⁹ Ansgar iz Bremna († 865) je v resnici zapisal, da je Karel Veliki kot cesar vladal nad katoliško cerkvijo, ki je obstajala v Evropi.²⁰ Tudi Ardo, ustanovitelj anianskega samostana, je v *Življenju Benedikta* leta 821 pisal, da je bil Karlov sin, najslavnejši Ludvik Pobožni, po milosti božje previdnosti svetli cesar »cele cerkve Evrope v njenem zatonu«.²¹ O verski naravi »kraljestva Evrope« (in o ekleziastičnem razsežju *imperia* Karla Velikega) ni dvoma. Vprašanje pa je, koliko lahko v zvezi z njim govorimo o politiki, ne

¹⁴ Cf. Eugen Rosenstock, v Rosenstock in Joseph Wittig, *Das Alter der Kirche: Kapitel und Akten*, zv. 1 (Berlin: Lambert Schneider, 1927 [v nadaljevanju: Rosenst.]), 514.

¹⁵ *Vita Landiberti episcopi traiectensis vetustissima* 7 (MGH SS rer. Merov. 6, 361). O *Vita* cf. Wilhelm Wattenbach, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter bis zur Mitte des dreizehnten Jahrhunderts*, 2 zv. (Berlin: Wilhelm Hertz, 1893-94 [v nadaljevanju: Watt.]), I, 264.

¹⁶ Cathwulf Karlu I., kralju Frankov, c. 775 (MGH Epp. 4, 503). Cf. Rosenst., 514; Walter Ullmann, *The Growth of Papal Government in the Middle Ages: A study in the ideological relation of clerical to lay power*, 3. izd. (London: Methuen, 1970), 106; Fischer, 79.

¹⁷ Gl. *Conc. parisiense VII*, ii-iii (MGH Concilia 2.2, 610). Cf. Tomaž Mastnak, *Kristjanstvo in muslimani* (Ljubljana: ZPS, 1996), 88 sq. Poleg literature, citirane l. c., gl. Alain Dubreucq, uvod v Jonas iz Orleansa, *Le métier de roi/De institutione regia*, ur. A. Dubreucq, *Sources chrétiennes* 407 (Paris: CERF, 1995), 65, 74.

¹⁸ *Libri Carolini* Praef. (ur. H. Bastgen, MGH Concilia 2, Suppl., 3).

¹⁹ Ullmann, *The Growth*, 106. Že prej je tak pogled zagovarjal F. Kampers, »Rex et Sacerdos«, *Historisches Jahrbuch* 45 (1925), cit. v Serejski, *Idea jedności*, 86; Serejski sam, *ibid.*, 97, je ugotavljal povezavo med »Evropo« in cerkvijo.

²⁰ *Vita S. Willehadi* 5 (MGH SS 2, 381); cf. Rosenst., 515; Max Manitius, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, 3. zv. (München: Beck, 1973-76 [v nadaljevanju: Manit.]), I, 705.

²¹ *Vita Benedicti Abbatis Anianensis et Indensis* 29 (MGH SS 15, 211). Watt., I, 210.

da bi zagrešili anahronizem. Drugo vprašanje, ki se ga je treba dotakniti, je zemljepisno: katera ozemlja je zajemalo »kraljestvo Evrope«, se pravi, kakšen je bil geografski obseg tistega, čemur se je pod Karolingi nekaterim zdelo primerno reči »Evropa«?

Alkuin, učeni Northumbrijec na cesarskem dvoru, je v enem svojih pisem govoril o tem, kako je Bog svoji sveti cerkvi naklonil milost, tako da lahko »uživa mir in napreduje in raste v deželah Evrope [*in partibus Europae*].« Na slovniku pisma je potem opisal ta nenavadni dinamični mir, nič kaj podoben avguštinovski *tranquillitas ordinis*: »Zakaj stari Sasi in vsa frizijska ljudstva so bila po zaslugi prizadevanj kralja Karla, ki roti ene z nagradami in druge z grožnjami, spreobrnjena v Kristusovo vero. Lansko leto je ta isti kralj napadel Slované, ki jim pravimo Vendi, in jih spravil pod svojo oblast. Pred dvema letoma so Grki z morja vdrli v Italijo, toda kraljevi poveljniki so jih porazili in Grki so zbežali na svoje ladje. [...] Podobno so Avari, ki jih imenujemo Huni, prodrli v Italijo, ko pa so jih kristjani porazili, so se v sramoti vrnili domov. Prišli so tudi do Bavarske, a krščanska vojska jih je premagala in razkropila. Poveljniki in vazali tega istega najbolj krščanskega kralja so tudi iztrgali Saracenom velik del Španije, obalni pas, dolg kakih tristo milj. A gorje, ti prekleti Saraceni, imenovani tudi Agareni, so gospodarji vse Afrike in večine Azije!«²² Ko je Alkuin pisal o miru božje cerkve *in partibus Europae*, je torej opisoval bojišča in osvajanja. Morda pa je, ko je govoril o miru, hotel samo reči, da so se napadi Gotov in Hunov, ki so bili z ognjem in mečem opustošili »skoraj celo Evropo«, končali.²³ Kakor koli že, govoril je o nasilnem pokristjanjevanju. »Kraljestvo Evrope«, tista »Evropa« svete cerkve, ki je zdaj uživala mir, so bila ozemlja, ki jih je obvladoval Karel Veliki. »Evropa« je bila, kot je Alkuin povedal ob neki drugi priložnosti, tisti del sveta, ki ga je označevala (prava) vera.²⁴ Kot takšna je bila ločena od Afrike in Azije, ki sta bili v rokah Saracenov, in tudi od grškega rimskega cesarstva. Vendar je bil ta zemljepisni pojem Evrope, ki je v času Karla Velikega prevladoval – po mnenju nekaterih zgodovinarjev o kakšni drugi razen zemljepisni rabi »Evrope« v tistem obdobju niti

²² Alkuin Colcuju, A. D. 790 (MHG Epp. 4, 32).

²³ Alcuin škofu Higbaldu, po 8. juniju 793 (MGH Epp. 4, 57). Tudi *Vita Servatii vel potius Aravatii episcopi Tungrensis* iz 8. stol. je poročala, kako so Huni »universae civetatis Eorupe et castella igni cremenda exurentur, et cuncta sanctuaria erunt combuste« etc. *Vita I* (MGH SS rer. Merov. 3, 88). O tej *Vita* gl. Wilhelm Wattenbach in Wilhelm Levison, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter: Vorzeit und Karolinger*, zv. 2-6, revidiral H. Löwe (Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger, 1952-90), 122.

²⁴ »Totus orbis in tres dividitur partes, Europam, Africam et Indiam, in quibus partibus tribus modis colendus est Deus: fide, spe et caritate.« Alkuin Gallicellulu, c. 793-796 (MGH Epp. 4, 123). Cf. Fischer, 80.

ni mogoče govoriti²⁵ – vse prej kot natančen. Kje so zemljepisne meje Evrope, se še danes ne ve. Nejasna je zlasti vzhodna meja. V karolinškem času so bile take tudi meje na drugih straneh neba, in jasno je le to, da se tudi tiste jasnejše niso prekrivale z mejami današnje Evrope, o katerih se je mogoče sporazumeti.

Ločitve oziroma delitve, o katerih je govoril Alkuin, ali jih vsaj nakazal, niso bile le zemljepisne. Šlo je za ločnice med cesarstvi, ki so bila utemeljena v veri in versko določena.²⁶ Razločevanje od bizantinskega »rimskega cesarstva« je bilo ključnega pomena za karolinško, kajti njegovi pravni temelji so bili hudo majavi. Okronanje Karla Velikega za cesarja je grobo poseglo v pravice *basileusa*, konstantinopelskega »cesarja Rimljanov«, in Karel Veliki je bil, kot je videti, dovolj tenkočuten, da tega naslova ni nikdar uporabil zase.²⁷ Uporaba besede Evropa za označevanje geografskega obsega oblasti Karla Velikega naj bi ponudila izhod iz zagate: zahodni cesar ni več vladal nad »rimskim svetom«, *orbis Romanus*, temveč nad *orbis Europe*.²⁸ To je zgodovinarska konstrukcija. Tako imenovani »Saški pesnik«, ki je pisal okrog leta 888, je

²⁵ Cf. Federico Chabod, *Storia dell'idea d'Europa*, ur. E. Sestan in A. Saitta, 10. izd. (Bari: Laterza, 1991), 29. V podporo Chabodovi tezi cf. (poleg relevantnih referenc drugje v tem prispevku) naslednje vire iz 8.–10. stol.: škof Aribio (Arbeo) iz Freisinga, *Vita Haimhrammi episcopi* 1,3 (*Vitae sanctorum Haimhrammi et Corbiniani*, ur. B. Krusch, MGH SS rer. Germ. 13, 26-7, 30; napisano 784; cf. Watt., I, 123); *Versus Strabi Walahfridi ... de rebus diversis* VI: *Ad Mautwinum episcopum [Augustodunensem]*, verz 12 (MGH Poet. 2, 355; Walahfrid Strabo, opat v Reichenau, 829 na cesarskem dvoru kot učitelj najmlajšega cesarjevega sina Karla; cf. Manit., I, 302-5); Ermenrich iz Ellwangerja Grimaldu, med 850-855 (MGH Epp. 5, 536, 577 [verza 36-7]; cf. Watt., I, 282-4); *Aeneas Parisiensis episcopus de Graecorum heresibus* etc., A. D. 868 (MGH Epp. 6, 172; cf. Manit., I, 412 sq.); *Ex Adrevaldi Floriacensis Miraculis S. Benedicti* (MGH SS 15, 478; c. 880; cf. Watt., I, 417); *Annales Hildesheimenses* a.862 (ur. G. Waitz, MGH SS rer. Germ. 8, 18); Regino iz Prüma, *Chronicon [cum continuatione Treverensi]* (ur. F. Kurze, MGH SS rer. Germ. 50, 132; začetek 10. stol.; cf. Watt., I, 260); *Codicis bernensis CCCLVIII sylloga*, verza 34-5 (MGH Poetae 4.1, 260; 9. stol.); Radbod, škof v Utrechtu, *Carmina: In translatione sancti Martini sequentia* 3^a (MGH Poetae 4.1, 165^b; napisano med 899-907; cf. Manit., I, 603); Eugenius Vulgaris *Sylloga* XVIII,4; XXXIV (MGH Poetae 4.1, 425, 437; začetek 10. stol.; cf. Manit., I, 433 sq.); *Vita Athanasii episcopi Neapolitani* 1 (MGH SS rer. Lang., 439; verjetno 10. stol.); *Ex Vita S. Deicoli* (MGH SS 15, 675, 680; po letu 960; cf. Watt., I, 116 op. 2), kjer je govor o »prebivalcih Evrope«. Tudi za Bizantince je bila »Evropa« v tistem obdobju »zgolj zemljepisni in upravno-tehnični pojem«. Dölger, »Europas Gestaltung«, 203. Vobče gl. C. Raymond Beazley, *The Dawn of Modern Geography*, 3 zv. (New York: Peter Smith, 1949), I.

²⁶ Gl. Garth Fowden, *Empire to Commonwealth: Consequences of Monotheism in Late Antiquity* (Princeton, N. J.: Princeton Univ. Press, 1993).

²⁷ Percy Ernst Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio: Studien zur Geschichte des römischen Erneuerungsgedankens vom Ende des Karolingischen Reiches bis zum Investiturstreit* (Leipzig in Berlin: B. G. Teubner, 1929), I, 12-3; Ullmann, *The Growth*, 103.

²⁸ Rosenst., 516.

ponudil drugačno razlago, zakaj naj bi bila »Evropa« primernejša oznaka za cesarstvo Karla Velikega, kot »Rim«. Medtem ko so Rimljani pod svojimi številnimi vodji in v dolгих letih le s težavo podredili ljudstva Italije, jih je Karel sam vse spravil podse v zelo kratkem času in jim vladal kot vrhovni gospod. In »dodaj k temu še številna ljudstva Evrope, ki jih je premagal, za imena katerih Rimljani še vedeli niso!²⁹ Takšne razlage, najsi so jih iznašli literati karolinškega sveta ali skovali zgodovinarji, imajo vsaj eno pomanjkljivost: Karel Veliki sam nikdar ni uporabil besede Evropa, ko je hotel označiti svoj *imperium*. To besedo naj bi bil samo »toleriral«. »Evrope«, ki so jo sicer uporabljali le tu in tam, ni mogoče najti v nobenem uradnem dokumentu iz časa Karla Velikega.³⁰ V najboljšem primeru je bila ta beseda neuradno ime za karolinško krščansko cesarstvo v njegovem zenitu.³¹ In še tedaj je bila le eno od imen za entiteto, ki ji je ta cesar vladal.³² Zato bi bilo težko dokazati, da je v karolinškem času beseda Evropa začela izražati »samozavedanje latinsko-germanskega sveta«,³³ in pokazati bi veljalo vsaj nekaj zadržanosti do teze, da je v tistem obdobju »Evropa« začela nastopati kot »političen pojem«.

Vendar pa je ta beseda takrat že vsebovala čustvene tone. Če bi ne bilo tako, bi dvorni pesniki, kakršen je bil Angilbert, ne opevali Karla Velikega kot »častitljivega vrha Evrope« (ali kot »krone« Evrope),³⁴ kot »častitljivega svetilnika Evrope« ali kot »kralja, očeta Evrope«. ³⁵ Tema pesnitve, v kateri najdemo citirane izraze, spisane na frankovskem dvoru v času, ko je papež Leon III. iskal zaščito pri Karlu Velikem, je bila enotnost cesarja in papeža kot dveh glav (krščanskega) sveta. Karla Velikega je pesnik hvalil na dolgo in široko, vendar je ohranil predstavo o papeževem prvenstvu.³⁶ Poleg tega tak *façon de parler* ni bil specifičen za frankovski dvor. V opombi k Oengusovi martirologiji, denimo, je bil sv. Benedikt imenovan za »najvišjega opata menihov Evro-

²⁹ Poeta Saxo, *Annalium de gestis Caroli Magni imperatoris* V, verzi 651-2 (MGH Poetae 4.1, 70). Cf. Rosenst., 515. O »Poeta Saxo« gl. Manit., I, 583-4; F. J. E. Raby, *A History of Secular Latin Poetry in the Middle Ages*, 2 zv. (Oxford: Clarendon Press, 1934), I, 260.

³⁰ Pojavila se je dvakrat v ponaredkih iz 12. stol., ki so se nanašali na karolinško obdobje. Gl. MGH Dipl. Karol. 1, št. 315, str. 475; št. 317, str. 479; cf. op. k št. 227, str. 307.

³¹ Fischer, 77-8, 82.

³² Gl. Ullmann, *The Growth*, 105.

³³ Giovanni Tabacco, »I processi di formazione dell'Europa carolingia«, v *Nascita dell'Europa ed Europa carolingia*, 20.

³⁴ *Apex* lahko pomeni diadem. Fischer, 143 op. 15.

³⁵ Angilbert, *Karolus Magnus et Leo Papa*, verzi 93, 169, 504 (MGH Poetae 1, 368, 370, 379). O »Europae veneranda pharus« gl. Rosenst., 515-6; Fischer, 81. Raby, *History*, I, 201, opozarja, da Angilbertovo avtorstvo citirane pesnitve ni dokazano.

³⁶ Gl. Carl Erdmann, *Forschungen zur politischen Ideenwelt des Frühmittelalters*, ur. F. Baethgen (Berlin: Akademie Verlag, 1951), 21-2.

pe«, za »prvo glavo menihov Evrope«. ³⁷ Brez čustvenega naboja bi beseda Evropa, mnogo pozneje, ne mogla postati političen pojem. Vendar zgolj čustvene konotacije kake besede še ne napravijo za pojem ali kar politični pojem. Kolikor so čustveni prizvoki besede Evropa presegali golo geografijo, je bila »Evropa« pod Karolingi predvsem »panegiriški topos, kulturni emblem«. Medtem ko je tisti, ki so imeli moč in oblast, niso uporabljali, so jo toliko raje imeli njihovi sikofanti. Ti so z njo opletali precej svobodno in se pri tem veliko ponavljali, ko so se prilizovali velikim in jih hvalili. ³⁸

Pod vladavino sinov Karla Velikega, ko je cesarstvo začelo razpadati (Ardo, kot smo videli, je dojel dogajanje po smrti velikega cesarja kot »zaton cerkve«), ³⁹ se je tudi »kraljestvo Evrope« razvezalo v »evropska kraljestva« oziroma v »kraljestva Evrope«. Teodulf iz Orleansa, prominenten intelektualac v »krogu Karla Velikega«, je pisal cesarju Ludviku Pobožnemu takole: »Bog je tvojim zakonom podredil evropska kraljestva, in Bog naj cel svet podredi tvojim zakonom.« ⁴⁰ To je bila prva raba adjektiva evropski v srednjem veku, »Evropa« pa se je pri tej inovaciji na eni strani razdrobila v kraljestva, na drugi pa se je potencialno utopila v želeni cesarjevi oblasti nad »celim svetom«. ⁴¹ Ermoldus Nigellus, pesniški dobrikavec iz časa Ludvika Pobožnega, je opeval cesarja kot boljšega, silnejšega in modrejšega od Salomona, zakaj biblični kralj je vladal samo nad Izraelom, medtem ko je pobožni Ludvik imel oblast »nad

³⁷ *The Martyrology of Oengus the Culdee*, ur. W. Stokes, Henry Bradshaw Society 29 (London: [Harrison and Sons], 1905), 100 (vpis za 21. marec). »Evropo« je povezal s slavljenjem svojega junaka tudi Willibald v *Vita S. Bonifatii Archiepiscopi* VIII,23 (MGH SS 2, 345), napisani pred letom 786: zaradi uspešne misijonarske dejavnosti je slava sv. Bonifacija odmevala »v večjem delu Evrope«. Cf. Watt., I, 135. Podobno Hrabanus Maurus Ludviku Nemškemu, c. 842-846 (MGH Epp. 5, 472), o tem, kako se naslovnikov dober glas širi po vseh provincah Germanije in Galije »in po skoraj vseh delih Evrope«.

³⁸ Karl Leyser, »Concepts of Europe in the Early and High Middle Ages«, v idem, *Communications and Power in Medieval Europe: The Carolingian and Ottonian Centuries*, ur. T. Reuter (London in Rio Grande, Ohio: The Hambledon Press, 1994), 10; Manfred Fuhrmann, *Alexander von Roes: ein Wegbereiter des Europagedankens?* (Heidelberg: Winter, 1994), 24; Heinz Gollwitzer, »Zur Wortgeschichte und Sinndeutung von 'Europa'«, *Saeculum* 2 (1951), št. 1, 165.

³⁹ Gl. op. 21.

⁴⁰ Teodulf iz Orleansa, *Ad Hluducum valedictio*, verz 5-6 (MGH Poetae 1, 531). Nikolai A. Alexandrenko, *The Poetry of Theodulf of Orleans: A Translation and Critical Study* (Ann Arbor, Mich.: Univ. Microfilms, 1971), 19, dvomi v Teodulfovo avtorstvo. O Teodulfu gl. Manit., I, 537 sq. Cf. Fischer, 83-4.

⁴¹ Teodulf jed uporabil besedo Evropa tudi v *De pugna avium* (= *Ad Modoinum episcopum*) IV, verz 202 (MGH Poetae 1, 568). Romarji v Rim so poročali o spopadu ptic »okoli lene Saone in hitre Rone«: »vse vrste letečih stvorov, ki jih tvoje rodovitno polje, Evropa, hrani, so prišle tja«. Dogodek je napovedoval bratomorno vojno med Karolingi. Cf. Fischer, 84.

kraljestvi Evrope«. ⁴² Od »kraljestva Evrope«, ki je bilo pripisano Karlu Velikemu, že v naslednji vladarski generaciji torej ni ostalo prav veliko. Ko je Ermoldus opisoval sestavo vojske, pripravljene za pohod proti Bretoncem leta 818, so množico »kraljestev Evrope« nadomestila kar ljudstva in plemena. Pesnik je namreč omenil, da so poleg Frankov, Švabov, Turingijcev in Burgundcev prispela »neskončna ljudstva in plemena Evrope«. ⁴³

Pri koncu 9. stol. je Notker, ko se je oziral v ne tako daljnjo preteklost, zapisal, da so spori in boji med sinovi Ludvika Pobožnega razdelili Evropo. ⁴⁴ Analist iz Fulde pa je opazal, kako so se po smrti cesarja Karla III. »v Evropi oziroma v Karlovem kraljestvu« dvignili »številni kraljiči [reguli]«. ⁴⁵ Toda že zgodaj v času vladavine Ludvika Pobožnega (ki je prevzel cesarstvo po smrti Karla Velikega leta 814), je Ermoldus Nigellus slavil cesarja kot vladarja sveta, v čemer je mogoče videti ugašanje pomena »Evrope«. ⁴⁶ V zgodnjih 40. letih 9. stol., v *Historiarum libri IV*, ki jih je po cesarjevem naročilu spisal Nithard, sin že omenjenega Angilberta, »Homerja« z dvora Karla Velikega, se je »Evropa« preselila v spomine na svetlo preteklost prvega in največjega karolinškega cesarja. ⁴⁷ »Ko je cesar Karel blaženega spomina, ki so ga vse nacije po pravici imenovalе velikega, umrl v pozni starosti,« je pisal Nithard, »je zapustil celo Evropo v razcvetu.« ⁴⁸ Eden od razlogov za spominjanje na Karla Velikega je bil, da je ta cesar »z veliko truda spreobrnil Sase, kot je znano vsakomur v Evropi,« in jih pridobil za »resnično krščansko božjo vero«. ⁴⁹ Nekaj zelo podobnega je povedal »Saški pesnik« v *Življenju Karla Velikega* v verzih, spisanem

⁴² Ermoldus Nigellus, *In honorem Hludowici II*, verz 272 (MGH Poetae 2, 32). Cf. Fischer, 85. O Ermoldu gl. Watt., I, 208; Manit., I, 552 sq.

⁴³ *In honorem Hludowici III*, verza 267-8 (MGH Poetae 2, 48). Fischer, 85, trdi, da se je Ermoldus tu »še enkrat zaklinjal na polnost cesarske moči«. Vendar pa pesnik ni omenil ničesar, kar bi nakazovalo enotnost vseh teh ljudstev ali enotno oblast, ki bi jih povezovala.

⁴⁴ Dve leti po Ludvikovi smrti »tres filii eius post gravissimum proelium quod de participatione regni inter eos excaudit, Europam hoc modo diviserunt.« *Erchanberti Breviarium regum francorum, Continuatio annorum 840-881* (MGH SS 2, 329). O Notkerju gl. Manit., I, 354 sq. O Notkerjevem avtorstvu tega *Continuatio* gl. ibid., 359; Watt., I, 273.

⁴⁵ *Annales Fuldenses*, vpis za leto 888 (v *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte*, zv. 3., ur. R. Rau [Berlin: Rütten & Loening, 1960], 146).

⁴⁶ Npr. Ermoldus Nigellus, *Ad Pippinum regem II*, verz 181 (MGH Poetae 2, 90): »Hludowicus Caesar in orbe«. Ludvikove vrline so bile znane v Evropi in tudi v Aziji: »Cuius celsa fides, probitas, sapientia, laus, pax, / Nota sat Europae finibus atque Asiae«. Ibid., verza 189-90. To v resnici ni bil strog pojem Evrope. Gl. Fischer, 85.

⁴⁷ Fuhrmann, *Alexander von Roes*, 25; Fischer, 88 sq.

⁴⁸ Nithard, *Histories I,1* (prev. B. W. Scholz s sodelovanjem B. Rogersa, v *Carolingian Chronicles* [Ann Arbor: Univ. of Michigan Press, 1972], 129). O Nithardu gl. Manit., I, 657 sq.

⁴⁹ *Histories IV,2* (l. c., 167).

med letoma 888 in 891. *Poeta* je izjavil, da dolguje »vedno žarečo ljubezen in večno izkazovanje časti« Karlu Velikemu, ker je s trdnim delom in gorečnostjo, s številnimi bitkami, ki jih je bil v dolgih letih, in izpostavljaljoč se mnogim nevarnostim spreobrnil njegovo ljudstvo, tako da so Sasi sprejeli luč prave vere. »Skoraj vsa ljudstva Evrope se spominjajo njegovega velikega truda še dandanašnji, ker so bila pri tem udeležena.«⁵⁰

»Evropa«, ki niti v obdobju Karla Velikega ni nastopala kot celina, tu ni več obsežno ozemlje, združeno pod enim kraljem ali cesarjem. Postala je spominska skupnost. Pesmi Sedulija Škota (po rodu sicer Irca) iz srede 9. stol. pričajo, da se je beseda Evropa pojavljala v spominih na Karla Velikega. Karel Veliki je bil »najslavnejši cesar sveta, prav tako pa vladar Evrope in njen cesarski sijaj«. ⁵¹ Če je »Evropa« nastopila v povezavi z nasledniki Karla Velikega, je bilo temu tako zato, ker so ti bili njegovi potomci. Karel Plešasti je bil prikazan kot »dedič čudežne moči Karla Velikega«, kot ponovno rojeni Karel Veliki: »Naš plemeniti Karel [Plešasti], vladar Evrope in cesarska slava, je potomec plemenite kraljevske rodbine«. ⁵² Ludvik Nemški je bil »cvetoči potomec Karla Velikega«, ki je žarel med ljudmi kot nova zvezda na nebu: »Libija upravičeno sije v blišču Kanopa in se veseli v njegovi iskrivi svetlobi; Evropa pa vpija svojo svetlobo od tebe, svojega veličastnega vladarja in svoje blesteče zvezde«. ⁵³ Karel in Ludvik skupaj sta bila »zvezdi dvojčici in slava cerkve«. »Z njima Bog in Kristus Kralj branita cerkvene žareče rogove, Evropa sije, Sionove hčere se radostijo in krščanska ljudstva so povsod nepremagljiva«. ⁵⁴ Rojstvo najmlajšega sina cesarja Lotarja, Karla (pozneje provansalskega kralja), »novega Karla iz rodu Karla Velikega«, je bila upodobljena kot pojav nove zvezde, »luči ljudstev Evrope«. ⁵⁵ Zvezde »Evrope« pa niso bili samo kralji in cesarji. Taka zvezda je bil tudi škof Hartgar, »Europae sidus«. ⁵⁶ In pod tem zvezdnim nebom je »Evropa« še vedno bila tudi stari zemljepisni pojem: svet je bil tridenlen, »dežele Evrope« so bile obsežne. ⁵⁷

⁵⁰ Poeta Saxo, *Annalium de gestis Caroli Magni imperatoris* V, verza 29-30 (MGH Poetae 4.1, 56).

⁵¹ *Carmina* XXVIII: *Ad Karolum Calvum*, verza 1-2 (MGH Poetae 3.1, 193). O Seduliju Škotu gl. Manit., I, 315 sq.

⁵² *Carmina* XIV: *Ad Karolum Calvum*, verza 7-8 (MGH Poetae 3.1, 182).

⁵³ *Carmina* XXX: *Ad Ludewicum regem*, verzi 21-8 (MGH Poetae 3.1, 195).

⁵⁴ *Carmina* XV: *De adventu duorum regum Ludewici ac Caroli*, verzi 10-4 (MGH Poetae 3.1, 183). O enigmatičnem srečanju med Karlom in Ludvikom, ki ga opisuje ta pesem, gl. Sedulius Scottus, *On Christian Rulers and The Poems*, prev. in ur. E. G. Doyle (Binghamton, N. Y.: Medieval and Renaissance Texts and Studies, 1983), 183.

⁵⁵ *Carmina* XIV: *Ad Karolum*, verzi 5-8 (MGH Poetae 3.1, 189).

⁵⁶ *Carmina* I: *Venerabili pontifici Harthgario*, verz 10 (MGH Poetae 3.1, 166).

⁵⁷ *Carmina* XXX: *Ad Ludewicum regem*, verz 9 (MGH Poetae 3.1, 195); *Carmina* VII: *Ad*

Notker je napisal *Gesta Karoli* po naročilu Karla III., ki ga je dobil med cesarjevimi obiskom samostana v Sankt Gallenu leta 883. Karel III. je delo naročil, ker je Notkerjev spomin še segel v obdobje Karla Velikega.⁵⁸ In Notker je besedo Evropa vedno uporabljal v zvezi s Karlom Velikim ali Ludvikom Pobožnim.⁵⁹ Ko se je Karel Veliki vrnil iz vojne proti Avarom, je zmagovalca nad tako silnim ljudstvom pričakala in pozdravila »skoraj vsa Evropa,« bere-mo v *Gesta Karoli*.⁶⁰ Ker se noben vojvoda, grof, škof ali opat ni mogel izmakniti sodelovanju pri velikih podjetjih, za katera se je ogrel Karel Veliki, je, na primer, »vsa Evropa« sodelovala pri gradnji mostu pri Mainzu.⁶¹ Ko so na fran-kovski dvor prispeli odposlanci bagdadskega kalifa Haruna ar-Rašida, jih je velikodušni Karel povabil na banket skupaj s »plemiči frankovske dežele ali Evrope«. ⁶² Ko so 801. prišli k njemu odposlanci »kralja Afrike« (Ibrahima ibn Alaghlaba iz Abbasije) z darovi, jih je Karel Veliki obdaril z »bogastvom Evro-pe«: v zameno za marmorskega leva, numidijskega medveda, špansko jeklo, tirski škrlat in »druge omembe vredne izdelke iz tistih krajev« so dobili žito, vino in olje.⁶³ Notkerjeva omemba »Evrope« v povezavi z Ludvikom Pobož-nim je bila manj visokoletčea. Cesar je častil Kristusa v osebi vseh ubožnih, ki jim je dajal hrano in obleko. Ko je tako obdaril svoje služabnike in podložnike za veliko noč in se napotil v cerkev, ga je slavila velika množica ljudi. Glasovi zdaj spodobno oblečenih siromakov so se dvigali v nebeške višave, ko so klica-li »Kyrie eleison blaženemu Ludviku«. Tedaj pa je neki norček dejal: »O, sreč-ni Ludvik, ki je lahko v enem dnevu oblekel toliko ljudi! Pri Kristusu, mislim, da jih nihče v Evropi, razen Atta, ni oblekel toliko, kot si jih ti danes.«⁶⁴ Kdo je bil tisti Atto, ni znano. Je pa to prvi zabeležen primer, ko je o »Evropi« govoril bebec.

supra memoratum pontificem, verz 77 (MGH Poetae 3.1, 174). Cf. *Carmina centulensia, Mico-nis tituli XIII* (MGH Poetae 3.2, 297). Mico, diakon v samostanu Saint-Riquier, je pisal med 825-853. Watt., I, 301.

⁵⁸ Watt., I, 273.

⁵⁹ Fischer, 96.

⁶⁰ *Gesta Karoli* I,17 (v *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte*, zv. 3., 344). Notkerjev tesni prijatelj Heriger, opat v Lobbesu, je opisoval, kako so Huni »Galliam universam impetere, cuntauque oppida et castella Europae humi coaequare« etc. *Gesta episc. Leod.* 23 (= Herigeri et Anselmi *Gesta episcoporum Tungrensium, Traiectensium et Leodiensium* [MGH SS 7, 174]). Cf. Watt., I, 382-3. Heriger se je opiral na Gregorja iz Toursa *Zgodovino Fran-kov* II,5 sq. (prev. L. Thrope [London: Penguin, 1974], 114 sq.), kjer pa beseda Evropa ni rabljena.

⁶¹ *Gesta Karoli* I,30 (l. c., 366).

⁶² Ibid., II,8 (l. c., 388).

⁶³ Ibid., II,9 (l. c., 390).

⁶⁴ Ibid., II,21 (l. c., 424).

2. Otonci: prenovljeno rimsko cesarstvo in zaton »Evrope«

Ko je bilo zahodno cesarstvo restavrirano pod Otonci, se je »Evropa« umaknila predstavam o »prenovljenem« rimskem cesarstvu. Besedo so sicer še uporabljali, toda njen pomen se je spreminjal, njena pomembnost pa usihala. Widukind iz Corveya lepo ponazarja te spremembe. Widukind je začel pisati *Res gestae Saxonicae* leta 967, ko je bil prvi saški cesar, Oton I., na višku moči. Na to svoje delo je gledal kot na izpolnitev dolga do svojega rodu in ljudstva.⁶⁵ Že Otonovega očeta, Henrika I., je Widukind imenoval »kralja in poveljnika številnih ljudstev«, »največjega med kralji Evrope«.⁶⁶ Oton, še večji od svojega očeta, je podedoval »veliko in široko cesarstvo«, pod njegovim vodstvom pa je moč Sasov narasla tako, da jo je bilo že boleče nositi. Oton je bil ljubljenec celega sveta in njegov glavar, veličastnost njegove moči pa je bila tolikšna, da so »ne le Nemčija, Italija in Galija, marveč skoraj vsa Evropa«, postale zanjo premajhne.⁶⁷ Njegova moč je v resnici že segala v Afriko in Azijo.⁶⁸ Petje hvale in slave cesarju je doseglo novo višine, »Evropa« pa se je znašla pri tleh, zvedena na samo na sebi nič kaj navdušujočo geografijo. Srečamo lahko sicer mnemje, da je bila Widukindova ideja Evropa identična s karolinško,⁶⁹ vendar pa ni videti, da bi tu kaj veliko ostalo od impozantnega karolinškega »kraljestva Evrope«. Widukind se je še najbolj približal karolinškim predstavam o »Evropi«, ko je poročal o vojnah z Avari. Najprej se je spomnil vojn, ki jih je proti tistemu ljudstvu bojeval Karel Veliki, zatem pa opozoril, da jih je pred kratkim spet vojevala saška rodbina in osvobodila teh sovražnikov »skoraj vso Evropo«.⁷⁰ Widukind je poročal, da je Oton, ko je nagovoril svojo vojsko pred slavno bitko pri Lechu, skušal osrčiti vojake tako, da jih je prepričeval, kako jih sovražnik sicer prekaša po številu, ne pa po pogumu. Otonova vojska naj bi bila bolj oborožena in, kar je najpomembnejše, uživala naj bi božjo pomoč. Zato nas bodi sram, je menda govoril Oton, nas, »gospodarjev skoraj vse Evrope, če pokleknejo pred temi sovražniki.«⁷¹

Liutprand, ki ga je Oton I. povzdignil za cremonskega škofa, je začel beležiti znamenite dogodke od vladavine Karla III. dalje na frankovskem dvoru

⁶⁵ Watt., I, 328; Widukind, *Res gestae Saxonicae* I,1 (v *Quellen zur Geschichte der sächsischen Kaiserzeit*, ur. A. Bauer in R. Rau [Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1971], 20). O avtorju gl. Manit., I, 714 sq.

⁶⁶ *Res gestae Saxonicae* I,25, 41 (l. c., 56, 78).

⁶⁷ *Ibid.*, I,41 (l. c., 78); I,34 (l. c., 66-8).

⁶⁸ *Ibid.*, II, Predgovor (l. c., 82). Citirano besedilo se navezuje na imenovanje Otonove hčerke Matilde (ki ji je Widukind posvetil to delo) za *domina ... totius Europae*.

⁶⁹ Cf. Stengel, »Kaisertitel«, 28 op. 2. Za podrobnejšo obravnavo gl. Fischer, 99-103.

⁷⁰ *Res gestae Saxonicae* I,19 (l. c., 48).

⁷¹ *Ibid.*, III,46 (l. c., 156).

leta 958. Vsebino svojega dela je prvotno opisal kot zgodovino »dejanj kraljev in princev dela Evrope«. ⁷² V sami knjigi pa je dejal, da je zapisoval »delovanje cesarjev in kraljev cele Evrope«. ⁷³ Toda geografski obseg njegove pripovedi je bil močno omejen, saj je zajemal predvsem Italijo, vzhodno Francijo in Bizanc, beseda Evropa, ki jo je komaj kdaj uporabil, pa je bila nenatančen zemljepisni pojem. Liutprand je poročal, da je kralj Arnulf podrl zid, za katerim, kot se je verjelo, so bili zaprti Ogri. ⁷⁴ Čeprav je bil Arnulf »najmočnejši vladar med severnimi ljudstvi«, ni mogel podrediti moravskega vojvode Centebalda in je na pomoč poklical Ogre. To ljudstvo pa, ki ni poznalo vsemogočnega Boga, ni samo porazilo Centebalda, temveč je postalo smrtna nevarnost za samo Arnulfovo ljudstvo in »za vse nacije na jugu in zahodu«. Ogri so tako »prinesli gorje celi Evropi«. ⁷⁵ O tem, ali je bila poganska nevarnost tista, ki je navdihnili Liutpranda, da je posegel po besedi Evropa, je mogoče razpravljati. ⁷⁶ Zanimivo pa je, da Liutprand, pri vsem gnusu in sovraštvu, ki ga je kazal do Grkov, nikdar ni uporabil te besede v nasprotju do Bizanca. Sebe samega in svoje je imenoval »zahodnjake«, razlikoval je med Grki in Rimljani ali med Grki in Franki, Grke pa je videl kot nasprotje »latinskih in germanskih ljudstev«. ⁷⁷ In ko je, med opisovanjem spletk na bizantinskem dvoru, omenil »Evropo«, je to storil na najbolj konvencionalen, nevtralen način: omenil jo je skupaj z Azijo in Afriko. ⁷⁸

Prenovitev »rimskega cesarstva« pod Otonci je prinesla interpretacije frankovskega karolinškega cesarstva kot rimskega, kot cesarstva s središčem v Rimu. Rim je spet figuriral kot »caput mundi«. ⁷⁹ Ko je bila ideja rimskega cesarstva predelana v tem smislu in so saški cesarji začeli kazati aspiracije po oblasti nad *orbis Romanus*, je »Evropa« spet postala del tridelnega sveta in pomenila tako malo ali veliko, kot Azija in Afrika. Obnovljeno rimsko cesarstvo je bilo seveda krščansko. Po razlagi Gerberta iz Aurillaca sta se krščansko in rimsko cesarstvo zlili v eno v osebi Otona III. In ko je ta cesar privzel naslov »služabnika

⁷² Liutprand iz Cremone, *Antapodosis* Vsebina (v *Quellen zur Geschichte der sächsischen Kaiserzeit*, 244). Cf. Watt., I, 424 sq.

⁷³ *Antapodosis* I,1 (l. c., 248).

⁷⁴ O tej »ogradi« gl. ibid., I,5; cf. Widukind, *Res gestae Saxonicae* I,19, ki je pisal, da je Karel Veliki zaprl Avare za velik zid.

⁷⁵ *Antapodosis* I,13 (l. c., 266).

⁷⁶ Fischer, 105.

⁷⁷ *Legatio ad imperatorem constantinopolitanum Nicephorum Phocam* 22, 37, 40-3, 47 (v *Quellen zur Geschichte der sächsischen Kaiserzeit*, 542, 556, 558-62, 566). Liutprand je vključeval v Franke »Germane prav tako kot Latince«. Ibid., 33 (l. c., 552).

⁷⁸ *Antapodosis* V,22 (l. c., 470). O »Begriffsneutralität« govori Fischer, 105.

⁷⁹ Gl. Fischer, ibid., ki se sklicuje na *Chronicon Salernitanum* 34 (MGH SS 3, 488).

apostolov« in razglasil prepričanje, da izvaja oblast sv. Petra, je bil karolinški ideji Evrope zadan smrtni udarec.⁸⁰

3. *Necesarska »Evropa«*

Doslej sem obravnaval rabo besede Evropa v literaturi, povezani s frankovskim kraljestvom ter cesarstvu Karolingov in Otoncev. V papeških virih beseda skoraj da ne obstaja. Videti je, da jo je v obdobju, o katerem je govor, uporabil en sam papež enkrat samkrat. Pomenljivo je, da se je ta beseda pojavila v polemičnem kontekstu, ko je papež zavrnil konstantinopelske pretenzije po prvenstvu v verskih zadevah. Novi konstantinopelski patriarh Ignacij je obvestil papeža Leona IV. o svoji izvolitvi. Skupaj z obvestilom, ali kmalu zatem, mu je poslal tudi palij. Palij je bil seveda simbol oblasti. Papež ga je podeljeval metropolitom in je označeval oblast, ki jo je metropolit v skupnosti z rimsko cerkvijo zakonito imel v svoji provinci. Ne preseneča torej, da je Leon palij vrnil patriarhu. Grškemu dostojanstveniku je nedvoumno povedal, da rimska cerkev kot učiteljica in glava vseh cerkva ne more prejeti palija od nikogar, zato pa »ga podeljuje po celi Evropi«.⁸¹ Na kaj je papež mislil, ko je rekel »Evropa«, ni jasno,⁸² nedvomno pa je, da je besedo uporabil (podobno kot papež Gregor I. dve stoletji prej),⁸³ da bi uveljavil svojo avtoriteto proti Bizancu.

Razen v Leonovem pismu najdemo besedo Evropa v ponaredku, pripisanemu papežu Gregorju IV. Ponarejeno papeško pismo je bilo naslovljeno na vse škofove »v Galiji, Evropi, Germaniji in drugih provincah«.⁸⁴ Oblika besede Evropa, zapisana v *inscriptio –Eoropia*⁸⁵ – je bila značilna za frankovske vire iz 8. stol. In medtem ko je bilo pismo datirano z 8. julijem 833, zaporedje imen –*Gallia, Eoropia in Germania* – spominja na delitev cesarstva, kakršno je določala verdunska pogodba leta 843.⁸⁶ »Evropa« je omenjene še v pismu, ki je vključeno v *Novaleško kroniko* in v katerem je pisec imenoval papeža Janeza

⁸⁰ Fischer, 106-7; Carl Erdmann, »Das ottonische Reich als Imperium Romanum«, *Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters* 6 (1943), št. 2; Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio*, I, 157 sq.

⁸¹ Leon konstantinop. patriarhu Ignaciju, c. 853 (MGH Epp. 5, 607); cf. Herbers, *Leo IV.*, 307; Fischer, 92-3.

⁸² Cf. Herbers, *Leo IV.*, 307-8.

⁸³ »Ecce cuncta in Europae partibus barbarorum iuri sunt tradita« etc. Gregor I. cesarju Mavriciju, junij 595 (MGH Epp. 1, 322); cf. Fischer, 45-7.

⁸⁴ MGH Epp. 5, 73.

⁸⁵ V drugem ohranjenem rkp. stoji *Europa* namesto *Eoropia*. Ibid., op. 3.

⁸⁶ Gl. Fischer, 92.

VIII. »vodjo cele Evrope«, *universae Eurupae rector*.⁸⁷ Takšno naslavljanje papeža spominja na čaščenje Karla Velikega dobrih sedemdeset let pred tem, zanimivo pa je zato (in v tem se razlikuje od karolinških apostrofiranj), ker je – s papežem – postavilo v središče »Evrope« Rim.⁸⁸ Vendar pa papež Janez sam ni nikdar uporabil besede Evropa. Njegovo pionirsko delo je bilo konceptualiziranje pojma kristjanstva, *christianitas*, kot enotnega družbenega telesa latinških kristjanov.⁸⁹ Ko pa je bil brutalno umorjen, je papeštvo za precej dolgo obdobje izgubilo na pomenu, z njim pa tudi »kristjanstvo« in Rim. Rim je, kot sem že omenil, ponovno postal središčnega pomena, ko je bilo pod Otonci restavrirano cesarstvo, toda zdaj je bil središče cesarstva kot »rimskega sveta«, ne pa »Evrope«. »Evropa« v dolgem 10. stol. za papeštvo ni igrala nobene vloge. Šele ko je bil Oton III. leta 996 okronan za cesarja, je temu ploskalo »ne le rimsko ljudstvo, temveč ljudstvo skoraj vse Evrope«.⁹⁰ Papeška roka je sicer posadila krono na Otonovo glavo, ni pa zapisala imena Evropa; o »Evropi« je govoril samo analist.⁹¹

Za konec naj omenim še nekaj uporab besede Evropa zunaj frankovske oblastne sfere. Langobardski zgodovinar Pavel Diakon († 799), ki je v mlajših letih sodeloval v upor proti frankovski oblasti, je v svojem zadnjem delu, *Zgodovini Langobardov*, pisal, da se ozemlje, ki se razteza od Dona proti zahodu, imenuje Nemčija (četudi imajo posamezni kraji na tem področju svoja imena), Evropa pa je mejila nanj.⁹² To je seveda inverzija frankovskega (in ne le frankovskega) enačenja »Evrope« z Germanijo. Pavlov mlajši sodobnik iz Milana je omenil, da je cesar Decij opustošil Evropo,⁹³ kar dopušča domnevo, da je bilo njegovo razumevanje »Evrope« blizu Pavlovemu. Ekscerptor in nadaljevalec Pavlove *Zgodovine Lombardov* v drugi polovici 9. stol. pa je postavil meje Evrope spet na nemški sever.⁹⁴

⁸⁷ *Chronicon Novaliciense* App. (MGH SS 7, 122).

⁸⁸ Gl. Fischer, 95.

⁸⁹ Cf. Jean Rupp, *L'idée de chrétienté dans la pensée pontificale des origines à Innocent III* (Paris: Les presses modernes, 1939), 35, 41, 47; Giulio Vismara, *Impium foedus: Le origini della «respublica christiana»* (Milano: Dott. A. Giuffrè, 1974), 31, 33.

⁹⁰ Harald Zimmermann, *Papstregesten 911-1024*, 2. izd. (zv. 2 II. razdelka J. F. Böhmer, *Regesta imperii*, Dunaj: Böhlau, 1998), št. 750, str. 229. To je edina omemba »Evrope« v Zimmermannovih *Papstregesten* za obdobje 911-1024. Prva (in edina) omemba »Evrope« v *Liber pontificalis* je v buli *Significasti* Pashala II. Gl. *Liber pontificalis*, ur. L. Duchesne (Pariz: Boccard, 1955-57), II, 374 sq.

⁹¹ *Annales Quedlinburgenses* a. 996 (MGH SS 3, 73).

⁹² *Historia Langobardorum* I,i (ur. G. Waitz, MGH SS rer. Germ. 48, 52); o Pavlu gl. Manit., I, 257 sq.

⁹³ Anonymi Mediolanensis, *Libellus de situ civitatis Mediolani, de adventu Barnabae Apostoli et de vitis priorum pontificum Mediolanensium VIII* (*Rerum italicarum scriptores*, nova izd., 1.2, 62); cf. A. Colombo, Prefazione, XC.

⁹⁴ Andrej iz Bergama, *Historia* I (MGH SS rer. Lang., 221); cf. Watt., I, 309.

Alfred Veliki, kralj Wessexa (871-899), je svojemu prevodu Orozija v anglosaščino dodal opis severne in vzhodne Evrope na podlagi informacij, ki sta jih zbrala dva popotnika v tiste kraje. Ti dodatki so pomemben vir za poznavanje takratne zemljepisne in etnografske vednosti,⁹⁵ a kar me zanima tu, so meje Evrope. Kralj Alfred jih je opisal takole: »Zdaj bomo govorili, kolikor nam je znano, o mejah EVROPE. – *Od reke Don proti zahodu do reke Ren* (ki izvira v Alpah in potem teče naravnost proti severu v rokav oceana, ki obkroža deželo, imenovano Britanija); – *in potem proti jugu do reke Donave* (katere izvir je blizu reke Ren, vendar potem teče proti vzhodu, mimo dežele, ki leži severno od Grčije, v Sredozemsko morje); – *in na sever do oceana, ki se imenuje Belo morje*. znotraj teh meja je veliko nacij; vse skupaj pa se imenujejo Germanija.«⁹⁶ Iz tega opisa sledi, da je bila Evropa identična z Germanijo. Vendar je Alfred vključil v svoj »opis Evrope« tudi razpravljanje o Grčiji, Italiji, deželah zahodno od Rena in severno od Alp med Atlantskim oceanom in Sredozemskim morjem, ki jih je imenoval *Gallia Belgica*, Španiji in Britaniji,⁹⁷ ter sklenil: »Govorili smo torej o mejah cele Evrope, kakor pač tečejo.«⁹⁸ Ta *ealle Europe* je bila torej večja od Germanije in dokaj blizu naši današnji zemljepisni Evropi.

Podobno široko zemljepisno Evropo – celino, ki se razteza od Konstantinopla do Španije – je predstavil škof Arnulf iz Orleansa. V govoru na koncilu v Saint-Baslu leta 991 je Arnulf dejal, da je s propadom cesarstva Rim »izgubil aleksandrijsko cerkev, dovolil, da se je izgubila Antiohija, da niti ne govorimo o Afriki in Aziji. Sama Evropa se ločuje od Rima. Konstantinopelska cerkev se oddaljuje, dežele v osrčju Španije ne poznajo več njegovih zakonov.«⁹⁹ Škof je spomnil svoje poslušalce na odpadanje nacij in cerkva, o katerem je bil govoril apostol (2 Tes 2.2-3), ki je napovedovalo prihod antikrista, vendar je sam zagovarjal ideje, ki so ogrožale cerkveno enotnost in peljale v razkol z Rimom.¹⁰⁰ Ta govor je Gerbert d'Aurillac ne samo ohranil, temveč tudi napisal (četudi je pozneje sam zagovarjal otonsko cesarstvo s središčem v Rimu).¹⁰¹ Bolj konvencionalno *divisio orbis* najdemo v *Historiarum libri III*, ki jih je napisal Gerbertov študent Richer in jih posvetil Gerbertu, ko je bil ta še nadškof v Rheimsu (se pravi, preden je bil posajen na papeški prestol kot Silvester II.).

⁹⁵ Alfred Veliki, *A Description of Europe, and the Voyages of Ohthere and Wulfstan*, ur. J. Bosworth (London: Longman, 1855), ii.

⁹⁶ Ibid., § 1 (angl. prev., 1-3; v anglosaškem besedilu ni kurzive).

⁹⁷ Ibid., §§ 14-18.

⁹⁸ Ibid., § 18 (angl. prev., 26).

⁹⁹ Charles Joseph Hefele, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, revidiral H. Leclercq, zv. 4.2 (Pariz: Letouzey et Ané, 1911), 861 op.; cf. Gerbert, *Acta Concilii Remensis ad Sanctum Basolum* (MGH SS 3, 676).

¹⁰⁰ Hefele, *Histoire*, zv. 4.2, 856.

¹⁰¹ Gl. Erdmann, »Das ottonische Reich«, 430-1; cf. Fischer, 106-7.

Za Richerja je bila Evropa, preprosto, del tripartitnega sveta,¹⁰² podobno kot na primer za škofa Adalbera iz Laona v njegovi *Carmen ad Rotbertum regem* četrto stoletja pozneje.¹⁰³

Landolfus Sagax, Italijan, ki je okrog leta 1000 dopolnjeval *Rimsko zgodovino* Pavla Diakona, je omenjal »Evropo« v okviru konvencionalne delitve sveta na tri dele, poleg tega pa je, ko je opisal Španijo kot prvo »provinco« Evrope ob zahodnem oceanu,¹⁰⁴ ponovno uvedel termin, ki ga malo pozneje srečamo pri pojmovanju Evrope normanskega zgodovinarja Duda iz St. Quentin. Dudo, ki je začel pisati *Zgodovino Normanov* okrog leta 1000 (in končal po letu 1017) po naročilu vojvode Riharda I. Normanskega, se je, tako kot mnogo drugih, sklical na kozmografe in njihovo delitev sveta: »Kozmografi pa, ki so pregledali celotno gmoto sveta [...], so razdelili vso zemljo, ki jo na vseh straneh zamejuje brezkončni Ocean, na tri dele; in za te tri dele veljajo Azija, Evropa in Afrika. Evropa, ena od njih, je prepletena s toki zelo mnogih rek, ki označujejo njene različne province in znotraj 'meje ločnice' delijo na domovine [*patriae*].« Med temi domovinami je »najširnejša in najbogatejša od vseh, kar dolguje mnogim trumam svojega ljudstva, ki jih ni mogoče prešteti, Germanija.«¹⁰⁵ Ker je Germanija tukaj največja dežela na evropski celini, smo daleč stran od njenega bolj ali manj jasno izraženega identificiranja s »kraljestvom Evrope«. Navdih za svoje gledanje na »Evropo« je Dudo našel pri Izidorju Seviljskem, ne pri karolinških piscih.¹⁰⁶ Za normanskega zgodovinarja »Evropa« ni bila niti »kraljestvo« niti zbir »kraljestev«, pač pa so jo sestavljale *patriae*. Preteči je moralo še skoraj pol tisočletja, da je »Evropa« sama postala »domovina« zahodnih kristjanov.¹⁰⁷

Tomaž Mastnak
Filozofski inštitut ZRC SAZU
Ljubljana

¹⁰² Richer, *Historiarum libri III* I,1 (MGH SS 3, 568). O avtorju: Watt., I, 413 sq.

¹⁰³ *Carmen*, verzi 160-2 (Adalbero iz Laona, *Poème au roi Robert*, ur. C. Carozzi, [Pariz: »Les Belles Lettres«, 1979], 12).

¹⁰⁴ *Additamenta ad Pavli Historiam Romanam IIII, XIII* (MGH AA 2, 251, 255, 358); cf. Manit., I, 263; Watt., I, 166, je zapisal, da je to delo »von geringem Werth«.

¹⁰⁵ Dudo iz St. Quentin, *History of the Normans* I,1 (prev. in ur. E. Christiansen [Woodbridge: The Boydell Press, 1998], 15). Za razlikovanje med *provinciae* in *patriae* gl. Izidor Seviljski, *Etymologiarum sive originum libri XXIV*, v,19 (ur. W. M. Lindsay, Oxford: Clarendon Press, 1911).

¹⁰⁶ Izidor *Etym.* XIV, iv,4.

¹⁰⁷ Gl. *Oratio Eneae de Constantinopolitana Clade, & bello contra Turcos*, v Enej Silvij Piccolomini, *Opera quae extant omnia* (Basel, 1551), 678.